

BẢO TỒN NGUỒN TƯ LIỆU HÁT XẨM TẠI VIỆT NAM.
ON PRESERVATION OF RESOURCES OF THE ARTS OF HÁT XẨM
IN VIETNAM

Thạc sĩ: Phùng Thị Bình
Viện thông tin Khoa học xã hội
Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam
<http://issi.vass.gov.vn>
Email: ybinh79@gmail.com

TÓM TẮT

Nguồn tư liệu hát Xẩm đang tản mát và chưa thu thập, tổ chức thành bộ sưu tập để khai thác tập trung. Hiện trạng nguồn tư liệu cho thấy cần có kế hoạch thu thập, tổ chức, bảo tồn, và phát huy giá trị nguồn tư liệu hát Xẩm lâu dài do một cơ quan có đủ khả năng về chuyên môn và cơ sở vật chất thực hiện. Nguồn tư liệu cần xử lý, phân loại và tổ chức hợp lý trước khi số hóa và xây dựng cơ sở dữ liệu số. Đây sẽ là bộ sưu tập với đa dạng các loại hình tài liệu và có giá trị văn hóa đặc biệt.

The resources of Xẩm folk songs are scattered in many places and have not been collected or organized into a collection for centralized exploitation. This situation calls for a plan to collect, organize, preserve, and advance the values of Xẩm folk songs in the long term, shouldered by either an agency with sufficient expertise and facilities, or a host of abled agencies in coordination. The resources need to be properly processed, classified and organized before digitizing and building online standard digital library archives. This will be a new collection with special cultural values.

TỪ KHÓA

Xẩm; hát Xẩm; hát rong; hát dạo; hát dân gian; nhạc cổ truyền; nhạc dân gian; âm nhạc đường phố, âm nhạc người mù; bảo quản; bảo tồn; số hóa; cơ sở dữ liệu.

SHORT BIOGRAPHY - TIỂU SỬ - PHÙNG THỊ BÌNH

Phùng Thị Bình, MA Library Science 2008, Librarian at Institute of Social Science Information, in digital library and searchable archives. She earned a BA in Information Management and Library of Đông Đô University in 2004. She was a member of

the ISSI digital team for the British Library EAP219 in 2009-2010. Contact ybinh79@gmail.com.

EDUCATION: 2000-2004: BA: Information Management and Library Đông Đô University; 2005-2008: MA: Library Science Hanoi University of Culture

WORK EXPERIENCES:

June 2009 – Present: - Librarian: Institute of Social Science Information

Main responsibilities:

- Digitizing library resources.*
- Building searchable archives.*

Secondary responsibilities:

- Training new staff.*
- Training courses on databases and digitizing books which are organized by the ISSI*
- Researching digital solutions and modern databases to improve to the Library of Social Sciences*

1. Thực trạng tư liệu hát xẩm ở Việt Nam

Cuối thế kỉ XIX đầu thế kỉ XX, tại một số đô thị Việt Nam xuất hiện phổ biến hình thức hát Xẩm, một loại ca nhạc truyền đời của những người mù lòa, đói nghèo ở Việt Nam. Lối hát này được các tầng lớp dân nghèo và các tầng lớp nhân dân lao động yêu thích bởi lời dân ca dung dị và gần gũi với đời sống sinh hoạt của nhân dân. Do xuất hiện từ một tầng lớp bản cùng trong xã hội lại hạn chế về thể chất, học vấn nên ban đầu những lời ca tiếng hát phần lớn là truyền miệng. Thế hệ trước truyền miệng lại cho các thế hệ sau, truyền miệng cho những người thân, bạn bè và những người yêu thích. Nghệ thuật hát Xẩm phát triển cùng nhiều thăng trầm của lịch sử nước nhà, đặc biệt là trong thời điểm dân chúng lâm than, tăm tối nhất. Hát Xẩm đã có thời gian phát triển ở khắp các chốn thôn quê, đặc biệt là vùng Ninh Bình nổi tiếng với tên tuổi của nghệ nhân Hà Thị Cầu. Đến những năm 60 của thế kỷ XX, các phường Xẩm dần tan rã. Các nghệ nhân hát Xẩm bước dần vào tuổi xế chiều và lần lượt ra đi, mang theo những giá trị nghệ thuật đặc sắc mà họ lưu giữ và gây dựng. Nghệ thuật Hát Xẩm đã được chú ý quan tâm và bảo tồn

trong giai đoạn đầu của thế kỉ XXI. Tuy nhiên, nghệ thuật hát Xẩm cần được bảo tồn cùng với các tư liệu làm công cụ, hành trang vốn có của mình. Các ghi chép về các bài hát xẩm, các đĩa thu thanh, ghi âm, nhạc cụ, đạo cụ, tư liệu về các nghệ nhân nên chẳng cần có một giải pháp lưu trữ, bảo tồn, và phát triển trong giai đoạn hiện nay và xa hơn nữa, không những cho những nhà nghiên cứu trong nước mà cả cho những nhà nghiên cứu thế giới.

Tư liệu về hát Xẩm không nhiều như các ngành khoa học hay lĩnh vực khác nhưng đó lại là các tư liệu quý đang được thu thập, bảo tồn và phát triển. Hiện nay, các tư liệu về hát Xẩm đang nằm tản mát rất nhiều nơi như một vài thư viện như Thư viện Viện thông tin khoa học xã hội, thư viện Quốc gia Việt Nam, thư viện Học Viện âm nhạc Việt Nam, trong các tư gia của các nghệ nhân, những người yêu hát Xẩm,... Chưa có một cơ quan chuyên môn nào đứng ra sưu tầm, lưu trữ và bảo tồn những tư liệu về hát Xẩm. Thực tế cho thấy, các tư liệu hát Xẩm đang dần mai một, các tư liệu đa dạng nhưng không nhiều vì thời gian tồn tại và hoạt động đỉnh cao không dài.

Diện bao quát của tư liệu hát Xẩm khá rộng. Nó không chỉ dừng lại ở các băng đĩa ghi âm, ghi hình các bài Xẩm cùng các nghệ nhân mà tư liệu hát Xẩm bao quát rộng hơn với các tranh ảnh, các văn bản ghi chép bản nhạc, lời ca, các nhạc cụ, đạo cụ, vật dụng và trang phục của nghệ nhân,... Tư liệu hát Xẩm khá tản mát và chưa được hình thành bộ sưu tập đầy đủ do một cơ quan, đơn vị sưu tầm, quản lý và bảo tồn, phát huy và quảng bá. Có lẽ điều này là sự thiệt thòi và hạn chế của nghệ thuật hát Xẩm. Nếu không bảo tồn các tư liệu hát Xẩm thì các thế hệ con cháu sau này thật khó hình dung đầy đủ về Xẩm, các nhà văn hóa không đủ cơ sở để hiểu cặn kẽ quá trình hình thành và phát triển của Xẩm. Xét trong bình diện nghệ thuật, Xẩm có giá trị văn hóa đặc biệt quan trọng, có đóng góp làm đa dạng, phong phú vốn văn hóa nghệ thuật dân tộc cổ truyền Việt Nam. Vì thế, trong chiến

lược bảo tồn di sản phi vật thể là hát Xẩm, thật thiếu sót nếu không đi cùng bảo tồn các tư liệu quý giá về Xẩm.

1. Bảo tồn nguồn tư liệu gốc về hát Xẩm bằng cách thành lập kho lưu trữ tập trung

Bảo quản, với tư cách là một hành động phối hợp và có ý thức nhằm tăng khả năng gìn giữ những bằng chứng về cuộc sống, trí tuệ và thành tựu của loài người. cần dựa trên năm nguyên lý cơ bản của công tác bảo quản truyền thống là: tuổi thọ, lựa chọn, chất lượng, toàn vẹn và truy cập. Tư liệu về hát Xẩm cũng phải đảm bảo năm nguyên lý đó khi được thu thập và tổ chức bảo quản đó.

Như đã biết, hát Xẩm được hình thành khoảng thế kỷ thứ XIV. Từ khi ra đời đến khoảng nửa đầu thế kỷ XX, hát Xẩm được gọi với những tên khác nhau như hát rong, hát dạo... Nhưng trên thực tế, hát Xẩm là thể loại âm nhạc dân gian chuyên nghiệp, một lối diễn xướng dân gian độc đáo trong kho tàng âm nhạc cổ truyền của dân tộc ta, vì vậy, các tư liệu còn lại đã trải qua thời gian khá dài nên không tránh khỏi sự xuống cấp theo thời gian, do điều kiện tự nhiên hoặc do con người. Mặt khác, hát Xẩm còn được coi là thứ âm nhạc bình dân nên phần nào hạn chế về tư liệu do tầng lớp dân nghèo (người mù) không biết chữ. Những tư liệu trước năm 1945 về Xẩm không nhiều và khá tản mát, thậm chí một số tư liệu đang được lưu trữ tại các thư viện nước ngoài. Nội dung về hát Xẩm thường xen lẫn trong các tư liệu viết về văn hóa, âm nhạc dân gian, tư liệu về văn hóa thuộc địa, những tài liệu chỉ viết riêng cho Xẩm rất ít. Những tài liệu nghiên cứu về hát Xẩm sau năm 1945 được lưu trữ tại các thư viện khác nhau tại Việt Nam. Những năm trở lại đây, với mục tiêu bảo tồn nghệ thuật hát Xẩm, các bài viết và nghiên cứu về Xẩm khá nhiều trên các tạp chí, báo giấy và báo điện tử,... thậm chí đã có những học giả dành cho Xẩm sự trân trọng nhất định như Trần Việt Ngữ. Ông đã xuất bản sách và có nhiều báo viết nghiên cứu sâu về Xẩm.

2. Lựa chọn nơi lưu trữ cho tư liệu hát Xẩm

Tư liệu hát Xẩm sau khi được thu thập chắc chắn sẽ là bộ sưu tập độc đáo và rất riêng biệt. Thứ nhất, tư liệu không chỉ gồm các bản ghi âm các bài ca của các nghệ nhân, các lời ca, bản nhạc được ghi chép lại mà còn tất cả các tư liệu về nghệ nhân Xẩm, nơi các đám Xẩm hành nghề, các đạo cụ vật dụng của người mù hát Xẩm,... Tác giả bài tham luận kỳ vọng, Bộ sưu tập tư liệu về Xẩm sẽ là tổng thể các tài liệu và di vật về Xẩm. Trong quá trình khảo sát và tìm hiểu về lựa chọn nơi thực hiện sưu tầm, tổ chức bảo quản và xây dựng cơ sở dữ liệu số bộ sưu tập này, những người thực hiện nhận thấy nhất định phải là một thư viện có đầy đủ các tiêu chí như:

- Có nguồn nhân lực có kinh nghiệm giỏi trong chuyên môn thư viện số với các tiêu chí: có năng lực đánh giá, thiết kế cơ sở dữ liệu số; có năng lực kỹ thuật cao số hóa văn bản và số hóa vật thể; có am hiểu về các loại hình tài liệu khác nhau;...
- Có đầy đủ cơ sở vật chất: không gian về kho tàng, trang thiết bị hiện đại phục vụ lưu trữ, bảo tồn, số hóa, xây dựng cơ sở dữ liệu số;
- Có khả năng vận hành và phổ biến cơ sở dữ liệu số đến công chúng.

3. Thu thập nguồn tư liệu:

Nguồn tư liệu hát Xẩm không nhiều nhưng tản mát nhiều nơi. Sử dụng các cơ sở dữ liệu online của các thư viện để tìm kiếm, kết quả thu được khá khiêm tốn. Những tài liệu có trước năm 1945 có không nhiều. Các tài liệu sau 1945: số lượng sách viết riêng cho hát Xẩm khá ít; các bài báo, tạp chí khoảng 50 năm trở lại đây khá nhiều. Điều đó chứng tỏ, Xẩm có được sự quan tâm của công chúng. Vậy, khi thu thập nguồn tư liệu về Xẩm, chúng ta cần có cách phân loại vừa dựa trên thời gian ra đời của tài liệu, vừa căn cứ vào dạng vật chất và loại hình tài liệu.

4. Phân loại nguồn tư liệu hát Xẩm:

1. Tư liệu hiện vật: Các băng đĩa ghi âm lời ca tiếng đàn của các nghệ nhân, nghệ sĩ; các loại nhạc cụ đạo cụ của Người hát Xẩm và phường Xẩm;...

2. Tư liệu văn bản: các văn bản ghi lại các bài Xẩm; các bài viết (báo, tạp chí trong và ngoài nước) nghiên cứu về Xẩm; các tư liệu về các nghệ nhân, phường Xẩm, chiếu Xẩm;...

3. Tư liệu số: Tất cả sản phẩm tư liệu số: các files dữ liệu ảnh, âm thanh, phim, biểu ghi thư mục, cơ sở dữ liệu số,...

Một loại hình nghệ thuật âm nhạc muốn bảo tồn lâu dài và để các thế hệ sau hiểu và kế thừa cần phải lưu trữ, bảo tồn hoạt động của hát Xẩm đi kèm bảo tồn các tư liệu liên quan đến loại hình nghệ thuật này. Các giải pháp bảo tồn hiện nay rất đa dạng, phải kết hợp giữa bảo quản các tư liệu gốc với số hóa và xây dựng cơ sở dữ liệu để khán thính giả, nhà nghiên cứu, và người học hát xẩm trên khắp thế giới đều có thể tiếp cận được với loại hình nghệ thuật độc đáo này.

5. Giải pháp số hóa tư liệu

Số hóa được xem là giải pháp tốt nhất để bảo tồn và thành lập bộ sưu tập tư liệu mà không cần thiết phải đưa các tư liệu gốc về một nơi lưu trữ. Và lại số hóa đánh dấu thực chất của vật thể gốc và giữ nguyên ngày số hoá, trong khi vật thể gốc bị mất, thoái hoá hay hư hỏng. Nếu số hoá tốt, ảnh số hoá mịn hơn vật thể gốc. Các thư viện cùng nhau số hóa, đóng góp tư liệu hát Xẩm lên cùng một trang web hoặc cơ sở dữ liệu online chung. Trong trường hợp các tư liệu đang lưu trữ trong dân gian thì nên được tập hợp về Thư viện Viện Thông tin Khoa học xã hội để bảo quản và số hóa.

Giải pháp số hóa tư liệu về Hát Xẩm không chỉ đơn giản là số hóa văn bản giấy các lời ca mà còn buộc phải sử dụng các phương pháp số hóa khác như số hóa không gian đối với các hiện vật của các nghệ nhân như: đàn, khay, gậy, nón, áo,... khung cảnh và nơi hành nghề; số hóa các đĩa than để đưa vào cơ sở dữ liệu. Đó là công đoạn quan trọng và khó khăn đối với người thực hiện. Đa dạng các giải pháp số hóa cần được xem xét cẩn thận.

Cần phải nhấn mạnh hơn và ưu tiên số hóa các đĩa than, các vật thể ghi âm trước năm 1945. Vì các tư liệu này đã có tuổi đời khá cao cần đặt vào nguy cơ cần số hóa trước. Thật đáng tiếc nếu một ngày nào đó người yêu Xâm thấy đĩa hát Xâm nhưng lại không thể nghe lời ca của các nghệ nhân.

6. Xây dựng cơ sở dữ liệu số

Hệ thống TỪ KHÓA tìm kiếm tư liệu hát Xâm: qua quá trình nghiên cứu và khảo sát các cơ sở dữ liệu của một số thư viện, có thể thống kê một số từ khóa để tìm kiếm tư liệu hát Xâm như sau:

Xâm; hát Xâm; hát rong; hát dạo; hát dân gian; nhạc cổ truyền;
nhạc dân gian; âm nhạc đường phố

Hiện tại, thư viện Viện Thông tin Khoa học xã hội đã xây dựng một số biểu ghi theo khổ mẫu MARC tiêu biểu của các loại tư liệu xâm khác nhau. Dựa trên sự đa dạng và đặc thù riêng của từng loại tư liệu, các thủ thư có thể tiếp tục xây dựng các biểu ghi tiếp theo có đặc thù riêng của tư liệu đó.

Sau khi xác định, phân loại các tư liệu thu thập được trong bộ sưu tập theo từng nhóm, nhân viên thủ thư thực hiện xử lý tiền số hóa. Tiến hành số hóa, xác định phương pháp và thiết bị số hóa phù hợp. Vấn đề an toàn tài liệu cần được lưu ý, tránh gây các hư hại thêm.

Các sản phẩm số hóa bao gồm:

- Ảnh RAW/TIFF: để lưu trữ lâu dài
- JPEG: files xử lý để sử dụng đại trà
- PDF/A: files PDF được nhận dạng đáp ứng yêu cầu tra cứu trực tuyến.
- Các files chuyển đổi âm thanh sang hệ thống thông dụng với các thiết bị nghe nhìn hiện tại và tương lai, các loại phim, các file số hóa đa chiều,....

Các sản phẩm số hóa cần được tổ chức lưu trữ hợp lý, an toàn và khoa học. An toàn dữ liệu nên được xem xét cẩn trọng trong các hệ thống lưu trữ hiện đại, cần sao chép lưu trữ các bản khác nhau tránh những sự cố đáng tiếc xảy ra.

Thực hiện liên kết files ảnh số với biểu ghi cơ sở dữ liệu ngay sau khi hoàn thành.
Tiến hành kiểm tra các dữ liệu tổng thể sau khi đã hoàn thành cơ sở dữ liệu.

7. Biên mục chuẩn Dublin Core:

Chuẩn Dublin Core là chuẩn dùng để mô tả dữ liệu trong các Metadata nhằm khai thác các tài liệu số trong thư viện và trên các website thông qua mạng Internet. Chuẩn Dublin Core bao gồm 15 yếu tố được thiết lập từ các cuộc hội thảo mang tầm cỡ quốc tế và mang ý nghĩa kết hợp của các ngành khoa học: thư viện, tin học, bảo tàng, mã hoá văn bản và các lĩnh vực khác có liên quan.

Dublin Core gồm 15 trường chính mô tả những thông tin quan trọng nhất, thường gặp và chung nhất trong phân loại, lưu trữ và trao đổi tài liệu điện tử. Từ các trường mô tả này người ta có thể thêm vào các trường dẫn xuất để mở rộng tùy ý khả năng mô tả tài liệu của Dublin Core Metadata.

Các yếu tố cơ bản: Các yếu tố cơ bản của Dublin Core đều mang thuộc tính lựa chọn và có thể lập lại. Mỗi yếu tố cũng có một giới hạn, thuộc tính nhằm diễn giải chính xác ý nghĩa của các yếu tố.

Biểu ghi thư mục đĩa than: *Khuyên cô hàng nước* theo khổ mẫu MARC21

008	131022	fr	000 0 vie d
041	1	vie	
044	fr		
100	1		
245	10	Khuyên cô hàng nước	
260	France:	bColumbia, c[s.a.]	
300	1	đĩa 2 mặt banalog, 70 v/ph, stereo - mono; c7 in	
520	Gồm các bản: Khuyên cô hàng nước, do Kép Nghi, Đào Nhã, Ban đàn Ly và Đức trình bày.		
650	Âm nhạc		
650	Văn học		
653	Văn học dân gian		
653	Hát hồi tiếu		
653	Hát láy		

653	Hát xẩm
700	1
852	jDIS0023
880	
901	Hoài
906	DIH
931	phongbt\$b20181028\$c15\$dDIH
944	Fr

--

Địa điểm	Kí hiệu kho	Ký hiệu phân loại DW	Trạng thái
Viện Thông tin Khoa học Xã hội	<u>DIS0023</u>	7816295922	Available

Biểu ghi thư mục theo chuẩn Dublin Core: *Khuyên cô hàng nước*

1.	Title/Tựa	
	– Quốc ngữ:	Khuyên cô hàng nước
2.	Creator/Tác giả:	
	– Quốc ngữ:	Vô danh
3.	Subject/Chủ đề:	Music/Hát Xẩm/âm nhạc dân tộc
	– Quốc ngữ:	Xẩm Cô đầu; hát láy, hát bồi tiêu
	– Từ khóa:	Hát Xẩm; Âm nhạc dân gian;
4.	Description/Mô tả:	M3-32997 Magic Notes
	– Quốc ngữ:	
5.	Publisher/Nhà xuất bản:	
	– Quốc ngữ:	Columbia: Made in France
6.	Contributor/Cộng tác:	
	– Quốc ngữ:	
7.	Date/Thời điểm xuất hiện:	1935?
	– Quốc ngữ:	
8.	Type/Thể loại:	Âm nhạc; Âm nhạc dân gian
9.	Format/Dạng thức:	Audio analog disc
	– Kích thước:	70 v/ph, stereo - mono; 2 sides; 7 in
10.	Identifier/Mã hiệu:	DIS0023
	– Mã DW:	781.295922
11.	Source/Nguồn:	
	– Quốc ngữ:	
12.	Language/Ngôn ngữ:	Fr
	– Script/Chữ viết:	French
13.	Relation/Tham chiếu:	
14.	Coverage/Phạm vi:	Vietnam [<i>theo chuẩn địa danh TGN</i>]
15.	Rights/Quyền Sở hữu:	Institute of Social Sciences Information
	Rights/Quyền:	©LI 28 Tous droits du producteur phonographique et du propriétaire de l'oeuvre enregistrée réservés. Duplication, exécution publique, radiodiffusion de ce disque interdites. Marque déposée Magic Notes®

KẾT LUẬN

Nguồn tư liệu hát Xẩm đang tản mát và chưa thu thập và tổ chức thành bộ sưu tập để khai thác tập trung. Hiện trạng nguồn tư liệu cho thấy cần có kế hoạch thu thập, tổ chức, bảo tồn, và phát huy giá trị nguồn tư liệu hát Xẩm lâu dài do một cơ quan có đủ khả năng về chuyên môn và cơ sở vật chất thực hiện. Bài đề nghị hai cơ quan có khả năng hiện nay về kho nguồn mở là Thư viện Quốc gia và Viện Thông tin Khoa học Xã hội. Nguồn tư liệu cần xử lý, phân loại và tổ chức hợp lý trước khi số hóa và xây dựng cơ sở dữ liệu số. Đây sẽ là bộ sưu tập đa dạng các loại hình tài liệu và có giá trị văn hóa đặc biệt.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Trần Việt Ngữ, *Hát Xẩm*, NXB Đại học quốc gia Hà Nội, 2011
2. Phùng Thị Bình. 2015. Số hóa tài liệu trong xu thế phát triển thư viện số tại thư viện Khoa học xã hội, *Tạp chí Thông tin Khoa học xã hội*.4/2015, 77-83.
3. Phương Lan (2011), *Hát Xẩm - “Nghệ thuật của cội nguồn dân gian”*. <https://baotintuc.vn/doi-song-van-hoa/hat-xam-nghe-thuat-cua-coi-nguon-dan-gian-20111109193653947.htm>
4. <http://michaelgray.ca/wp-content/uploads/2018/01/M-Gray-Songs-of-a-strolling-blind-musician.pdf>
5. International Standards Organization, 2003. Information and documentation The Dublin Core metadata element set, ISO/TC 46/SC 4 N515, ISO 15836:2003(E), at. <http://www.niso.org/international/SC4/n515.pdf>, 2003-02-26.